

ПРИРОДНЕ ПРАВО ТА ІСТОРІЯ (За вченням Лео Штрауса)

Показано, що сучасну кризу правознавства, виражену в сцієнтизмі і позитивізмі, можливо подолати через відродження класичних транс-історичних уявлень про природне право. Простежено політизацію історичної філософії Нового часу і набуття нею інструментальною характеру. Обґрунтовано, що релятивний та інструментальний характер позитивізму обмежує природне право.

Ключові слова: *сцієнтизм, позитивізм, релятивізм, транс-історичний і транс-політичний характер природного права.*

Показано, что современный кризис правоведения, выраженный в сциентизме и позитивизме, можно преодолеть путем возрождения классических транс-исторических представлений о естественном праве. Прослежена политизация исторической философии Нового времени и приобретение ею инструментального характера. Обосновано, что релятивный и инструментальный характер позитивизма ограничивает естественное право.

Ключевые слова: *сциентизм, позитивизм, релятивизм, транс-исторический и транс-политический характер естественного права.*

It is ascertained that the modern crisis of the jurisprudence, which can be found in the scientism and in the positivism, is possible to overcome through the renovation of the classical

---

© ДУДЧЕНКО Валентина Віталіївна – доктор юридичних наук, професор Одеської національної юридичної академії

trans-historical theories of the natural law. It is observed the politisation of the historical philosophy of the New Times and the tendency of its acquisition of the instrumental character. It is stated that the relative and instrumental character of the positivism restricts the natural law.

Key words: *scientism, positivism, relativism, trans-historical and trans-political character of the natural law.*

Головна ідея фундаментальної праці німецького правознавця Лео Штрауса «Естественное право и история» зводиться до твердження, що сучасну кризу суспільних наук, і зокрема правознавства, можна подолати через відродження класичних уявлень про природне право. Проблема природного права сьогодні – скоріше предмет засвоєння минулого, аніж актуального пізнання. Ось чому, на думку Штрауса, нам необхідні історичні дослідження, щоб ознайомитися з усією складністю питання¹. У такий спосіб окреслене завдання, без сумніву, актуальне і для сучасної національної юридичної науки.

Штраус розпочинає свою книгу в надто оригінальному стилі. Він наводить фрагмент з американської Декларації незалежності: «Ми вважаємо ці істини самоочевидними: що усі люди створені рівними, що вони наділені своїм Творцем певними невідчужуваними Правами, серед яких право на Життя, на Свободу і бажання Щастя». За Штраусом, нація, віддана цій заяві, нині є найбільш могутньою і процвітаючою з усіх націй Землі².

Потреба у природному праві така ж очевидна сьогодні, як і упродовж попередніх століть і навіть тисячоліть. Відмовитися від природного права - все одно, що стверджувати, що будь-яке право є позитивне право. А це означає: те, що є правом, визначається виключно законодавцями і судами різних країн. Але цілком припустимо, а іноді необхідно говорити про «несправедливі» закони чи «несправедливі» вироки. Приймаючи таке судження, ми вважаємо, що існує певний еталон справедливості та несправедливості, незалежний від позитивного права і вищий, ніж позитивне право, еталон, посилаючись на який ми здатні судити позитивне право. Якщо нема жодного еталону, який перевершує ідеали нашого суспільства, то ми зовсім не здатні займати позицію критичної відстороненості щодо цих ідеалів³.

Далі Штраус стверджує, що не може бути природного права, якщо нема незмінних принципів справедливості. Не може бути природного права, якщо людська думка не може вирішити проблему принципів справедливості справжнім і тому універсальним чином. Інакше кажучи не може бути природного права, якщо людська думка не здатна здобути справжнє, універсально дійове, завершене знання в певній сфері чи справжнє знання певних предметів⁴. Цією сферою є справедливість, вона має транс-історичний характер, як будь-яка доктрина природного права.

Штраус наголошує: усі доктрини природного права стверджують, що засади справедливості в принципі доступні людині як людині. Радикальний же позитивізм наполягає на неможливості завершеного знання про справедливість внаслідок обмеженості людської думки. Штраус говорить про переживання справедливої і несправедливої, які є основою природного права. Він обстоює думку про повернення до класичних уявлень про природне право⁵.

Далі мислитель критикує сцієнтизм і пов'язаний з ним позитивізм. На його думку, сучасна суспільна наука інструментальна і релятивна, є служницею будь-яких сил чи інтересів. Ми маємо змогу добре вирішувати усі другорядні, незначні справи, але змушені миритися з повною необізнаністю у найважливішому пи-

танні – про головні принципи нашого вибору, тобто про його обґрунтованість чи необґрунтованість: у наших принципів нема іншого підґрунтя, окрім наших довірливих переваг. Однак, за Штраусом, в основі відмови від усього «абсолютного» – визнання природного права⁶.

Очевидно, що ці міркування Штрауса спрямовані проти сучасного німецького соціолога позитивного права Нікласа Лумана. Луман відомий опрацюванням теорії самореферентних або самовідтворюючих систем, самореферентність призводить до автономності науки від світу, і тим більше від суспільства, вона сама створює собі закони. З іншого боку, теорію самореферентних систем Луман опрацьовує у контексті повернення до натуралістичної епістемології, тобто теорії пізнання реальної сутності. Це, в свою чергу, вимагає відмови від будь-якої онтологічної метафізики і апіористики. Системи, які органічно рефлексивні, мусять відмовитися від абсолютів⁷.

У результаті Луман опрацьовує поліцентричну або поліконтекстуальну теорію в умовах «ацентрично влаштованого світу і суспільства». Він говорить про «нову парадигму у теорії систем і вбачає її у відмінності між «ідентичністю» і «різним» або «іншим». Луман переконаний, що «відмова від граничних елементів та історично інваріантних закономірностей щонайперше своїм наслідком має зміну менталітету, проникнення якого у теорію науки, напевно, ще тільки окреслюється»⁸.

Штраус спростовує такі міркування Лумана, звернувшись до історії природного права. Мислитель піддає глибокому критичному аналізу історичну школу, насамперед геттінгенських юристів, як її попередників. Згідно з їх поглядами, усе людське мислення, включаючи і правове, – історичне і тому ніколи не здатне зрозуміти нічого вічного. Локальне і часове має більшу цінність, ніж універсальне. Існування універсальних принципів і норм заперечувалося.

Такий радикальний історизм нині має форму позитивізму, тобто тієї школи, яка вважала, що богослов'я, як і метафізика, були раз і назавжди подолані позитивною наукою. Ця школа ототожнювала справжнє знання реальності зі знанням, здобутим емпіричними науками. Власне, позитивізм визначив «емпіричне» у методах природничих наук. Історія мислилася постачальником єдиного надійного знання про істинно людське, про людину як людину – про її велич і ницість. Історія, відокремлена від усіх метафізичних передбачень, стала вищим авторитетом⁹.

Врешті такі міркування у позитивізмі призводять до крайнього релятивізму і нігілізму. Якщо існують суто емпіричні знання, то неможливо виявити апіорну, загальну формулу фактичних відносин, і неможливо сформулювати апіорний закон справедливості, який має значення для усіх часів і для усіх умов. Усе ґрунтується на відносних, суто суб'єктивних оцінках, на змінному і унікальному, але не на універсальних і незмінних принципах.

Далі Штраус аналізує дві першочергові ключові проблеми, які пронизують усі природно-правові вчення з часу їх виникнення і дотепер. Перша проблема стосується зв'язку класичної метафізичної філософії і доктрини природного права. Друга – співвідношення актів і цінностей. Обидві проблеми поєднані ідеєю ціннісної природи права. Правознавство, як і вся суспільна наука, має ґрунтуватися на фундаментальній антиномічній відмінності між фактами і цінностями. Це обумовлює необхідність подолати заборону оціночних суджень у суспільній науці, і зокрема у праві¹⁰.

Наведені міркування Штрауса дуже важливі, оскільки сьогодні на Заході поширена думка про те, що сучасна теорія права має бути теорією цінностей і оцінок.

З часу еллінів теоретична метафізика пізнає речі у їх цілісності й граничності. Ціле усіх речей має постійну структуру, тобто воно незмінне, завжди одне й те ж. Якщо це вірно, то в принципі можна передбачити, в якому стані буде ціле в будь-яку наступну мить часу: майбутнє цілого можна передбачити. Сама ідея природного права передбачає можливість філософії у повному і первісному сенсі цього терміна. У первісному, сократівському сенсі філософія є знанням незнання, тобто вона є знанням того, що людина не знає, або усвідомленням граничних фундаментальних проблем і водночас фундаментальних альтернатив їх вирішення. Суть традиції філософії, зокрема еллінської, полягає у тому, що вона приховує свої скромні засади, розбудовуючи на них вражаючі споруди.

Альтернативою неісторичній класичній філософії є історична філософія позитивізму. Історія упродовж століть означала насамперед політичну історію. Наслідком цього стала можливість існування не філософії взагалі, а політичної філософії. У Новий час філософія як така стала політизованою. Саме своєрідність політичної філософії XVIII ст. і привела до виникнення історичної школи. Однак політична філософія XVIII ст. не була однорідною. Вона була й доктриною природного права у його специфічно новому тлумаченні,

Отже, первісною філософією була олюдненим пошуком вічного устрою, і тому вона була чистим джерелом людської наснаги і устремління. Про таку філософію йдеться у ґрунтовному аналізі Штраусом вчень Сократа, Платона і Аристотеля. З XVII століття філософія стала знаряддям, і отже, інструментом. Відбулася політизація філософії¹¹.

Отже, знання про право різне залежно від філософських методів і методології його дослідження. Так, транс-історичний і транс-політичний характер класичної метафізичної філософії зумовлює такий же транс-історичний і транс-політичний характер доктрини природного права, і навпаки, політизована історична філософія Нового часу викликала до життя позитивну школу права. У цій школі право існує у просторі (тут) і в часі (тепер). Таке право релятивне, інструментальне і партикулярне. Щодо співвідношення між фактами і цінностями, то вони, за Штраусом, цілком різні. Неможливо зробити висновок з будь-якого факту про його ціннісні властивості, і ми не можемо дійти висновку про фактичність чогось з його цінності чи бажаності. Найбільш фундаментальна з усіх суперечностей – між «Є» і «МАЄ БУТИ», або між реальністю і нормою, чи цінністю. Ця суперечність протиріччя є радикально гетерогенна, на її підставі емпірична або позитивна наука доходить висновку про неможливість справжнього знання Належного. Відтак істинної системи цінностей не існує, а є множинна цінностей одного й того ж рівня, які конфліктують між собою. Цей конфлікт нерозв'язний. Суспільна наука чи суспільна філософія здатні щонайбільше виявити цей конфлікт і усі його наслідки; рішення має бути віддане вільному розсуду кожного індивіда.

Штраус аналізує вчення про цінності М. Вебера, якого вважає одним з найвидатніших учених-суспільствознавців XX століття. Цікаві міркування Вебера щодо перспектив західної цивілізації. Він бачив наступну альтернативу: або духовне відродження («цілком нові пророки чи потужний ренесанс минулих думок та ідеалів»), або «механізоване оціпеніння і відчуття своєї значущості», тобто згасання людських можливостей, крім можливості «бездуховних і безсердечних спеціалістів». Опинившись перед цією альтернативою, Вебер відчув, що рішення на користь тієї чи іншої можливості має бути судженням цінності або віри і, таким чином, має знаходитися за межами компетенції розуму¹². Звернення Штрау-

са до Вебера цілком доречно, оскільки Вебер є фундатором реформи методу в соціології.

Які погляди класиків філософії права Штраус вважає такими, що мають особливу актуальність дотепер? Перш за все це вчення Арістотеля і Ф. Аквінського. Арістотель виокремлював зрівнюючу, або комутативну, і розподільчу, або дистрибутивну, справедливість (книга 5-та «Нікомахової етики»)¹³. Перша передбачає відносини стосунки координації, друга – субординації. У першому випадку йдеться про суспільство економічне, у другому – політичне (державу). Зрівнююча справедливість регулює буття приватної (цивільної) сфери. Символ цієї справедливості - договір, розподільча справедливість покликана впорядковувати публічну (політичну) сферу. В політичному суспільстві розподіляють як благо насамперед владу, посади, винагороди тощо. Тож зрівнююча справедливість – категорія приватного права, розподільча - публічного.

Здобутком Арістотеля є і його вчення про природне і позитивне право: «...є право природне і право відносне. Природне право – те, яке скрізь має однакове значення і не залежить від визнання його чи невизнання. Відносне право те, яке встановлене законом... Декому здається, що все право встановлено законом, бо те, що існує за природою, незмінне і має скрізь однакове значення, наприклад, вогонь пече таким же чином і тут, і в Персії, тоді як поняття про справедливість мінливі. Але це не так, і поняття про справедливість плінне лише певною мірою»¹⁴.

Новітній елемент у концепцію справедливості привнесло християнство. Новітність полягала в обмеженні справедливості милосердям і любов'ю. Абсолютний закон християнської моралі вимагає любові до всіх людей і відповідного братерського до них ставлення. Абсолютний же закон права говорить: «Віддай кожному своє».

Ф. Аквінський вніс вельми значні зміни у розроблену отцями церкви теорію справедливості. Він чітко розмежує людську справедливість і справедливість божественну. На його думку, як і на думку Арістотеля, людська справедливість поділяється на справедливість розподільчу і справедливість зрівнюючу. Мислитель виокремлює вічний, або Божественний, закон, природний закон і людський закон. Природний закон є віддзеркаленням у розумі людини вічного закону. Цей закон не потребує визнання з боку держави. У цьому зв'язку Ф. Аквінський посилається на Августіна, який вирізняв два види законів: один вічний, а другий мінливий, або людський. «Закон є дещо продиктоване практичним розумом. Слід урахувати, що в практичному і теоретичному розумі має місце одне й те ж, бо обидва рухаються від вихідних настанов до висновків... Необхідно, щоб людський розум із приписів природного закону, як з деяких загальних настанов, вивів ті чи інші веління для вирішення часткових питань. Ці часткові розпорядження, вироблені людським розумом, називаються людськими законами...»

Ф. Аквінський знову посилається на Августіна, який стверджував, що «законом не є те, що несправедливе». Тому сила закону залежить від ступеня його справедливості. У людських же справах щось вважається справедливим, коли узгоджене з правилами розуму. А найперше правило розуму - закон природи. Якщо людський закон не узгоджується з природним законом, то це більше не закон, а псування закону.

З класиків філософії права Нового часу Штраус виокремлює Т. Гоббса і Дж. Локка. Погляди цих мислителів та їх значення для суспільства аналізуються у контексті виникнення політичної філософії. У цьому зв'язку вже зазначалося,

що з XVII ст. філософія стала знряддям, а отже, інструментом. Політизована філософія, як і суспільна наука, в цілому, є інструментальною і релятивною, вона є служницею будь-яких сил чи інтересів. Позитивним же наслідком філософії і доктрини природного права Нового часу було усвідомлення наступного: якщо у греко-римському світі норми природного права виводилися з природи взагалі (людину вважали часткою єдиної розумної природи), у Середні віки – з розуму Божого, то за Нового часу – з розумної природи людини. У доктрині нового природного права центральне місце посіла людина з її невідчужуваними, природними правами.

Отже, сучасну кризу суспільних наук, виражену в сцієнтизмі, можливо подолати через відродження класичних уявлень про природне право. Транс-історичний і транс-політичний характер класичної метафізичної філософії зумовлює і транс-історичний та транс-політичний характер доктрини природного права. Тож очевидно, що природне право є філософською або етичною школою юриспруденції. Навпаки, політизована історична філософія Нового часу викликала до життя позитивну школу права. У цій школі право існує у просторі (тут) і часі (тепер). Воно релятивне, інструментальне і партикулярне. У цій школі не звертають уваги на те, справедливе таке право чи ні. Як результат, юридичний позитивізм є політичною школою юриспруденції. Однак право не може задовольнятися суто службовою функцією щодо держави. Воно не лише знряддя зміцнення, але й обмеження влади та захисту від її зловживань і сваволі. Обмежує і зобов'язує позитивізм природне право.

Розкриття органічного зв'язку між класичною теоретичною метафізикою і природним правом, а також характеру співвідношення між фактами і цінностями в сучасному українському праві утворює фундаментальну перспективу подальшого опрацювання обраної проблеми.

1. *Штраус Л.* Естественное право и история. – М.: Водолей Publisher, 2007. – С. 12.
2. Там само. – С. 3. **3.** Там само. – С. 8-9. **4.** Там само. – С. 29. **5.** Там само. – С. 39-158.
6. Там само. – С. 10-11. **7.** *Луман Н.* Социальные системы. Очерк общей теории. – СПб.: Наука, 2007. – С. 618-630. **8.** Там само. – С. 518-519. **9.** *Штраус Л.* Цит. праця. – С. 15-23. **10.** Там само. – С. 54-76. **11.** Там само. – С. 17-38. **12.** Там само. – С. 41-45. **13.** *Етика Аристотеля / Пер. с греч. Э. Радлова.* – СПб, 1908. – С. 87-102. **14.** Там само. – С. 32-33.